

*Көлбаева М.К.***С. НААМАТОВ ЖАНА КЫРГЫЗ ПРОФЕССИОНАЛ ЖАЗМА АДАБИЯТЫ***Көлбаева М.К.***С. НААМАТОВ И КЫРГЫЗСКОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ ПИСАНИЕ**

Эгемендик алган жакынкы мезгилдерге чейин кыргыз профессионал жазма адабиятынын жаралышынын «Эркин Тоонун» (1924-жыл 7-ноябрь) алгачкы санына жарык көргөн А.Токомбаевдин «Октябрдын келген кези» аттуу ырынан башталган деп билип, окутуп келгенибиз ырас. Бирок бул жарык көргөн чыгармага чейин эле кыргыз элинин таланттуу уулдары казак, татар, езбек тилдеринде чыгуучу газета, журналдарга өз чыгармаларын жарыялап турган. Кыргыздын улуттук басмасы жарыкка чыкканча казак тилинде газеталарга, журналдарга жарыяланган бирин-серин эмгектер болочок адабиятыбыздын бойго бүтө баштаган доору [1.183] катары эсептеген эмгектер жазма адабияттын жаралышы улуттук басманын жаралышынан көз карандысыз эле жандана баштаганынан кабар берет. Айталы, К.Тыныстанов, С. Карачев, Б. Калпаков, Ш.Көкөнов, ; Б.Кененсариев, Т.Жолдошев, О.Лепесов ж.б. сыяктуу алдыңкы чыгармачыл инсандардын адабий мурастарын атоого болот. Жарык көргөн чыгармалар 1927-28-жылдары сын макалаиарда оң баага арзыганы менен бир жылдан соң Кыргыз обкому «Кыргыз адабияты» тууралуу токтом кабыл алып, анда алгачкы интеллегенциянын улутчул, байчыл чөйрөдөн чыккандыгы тууралуу айтылып, басма беттеринде жарык көргөн фольклордук чыгармалар менен катар К.Тыныстановдун «Касым ырлар жыйнагы», С.Карачевдин «Эркисиз күндөрдө», К.Баялиновдун «Ажар» аңгемеси, Б.Кененсариевдин ырлары менен коллективдүү «Кызыл гүл» ырлар жыйнагы идеялык жактан жат деп жарыяланган. Мына ушундай саясий кысымга алуунун натыйжасында алдыңкы кыргыз интеллегенциясын чөп башылап саясий куугунтуктоо иши тымызын жүргүзүлө баштаган. Ушундай саясий бороонго капталышкандардын бири-тилчи, методист, акын, жазуучу, котормочу, кыргыз элинин чыгаан уулу Сатыбалды Нааматов.

Сатыбалды Нааматов 1920-30-жылдары кыргыз элинин жапырт сабатсыздыгын жоюу, кат сабатсыздыгын ачуу маселеси курч коюлуп турганда өз замандаштары И.Арабаев, К.Тыныстанов, Т.Жолдошев ж.б. улуу инсандар менен бир катар эмгектенип, кыргыз элинин маданий-агартуу иштерин алга жылдырууда зор кызмат өтөгөн. Ошондой эле бир катар адабий чыгармалары ошол учурда жарык көргөн газет, журналдарга жарыялап, жаңыдан пайда болуп келе жаткан профессионалдуу кыргыз адабиятыбызга да өз салымдарын кошууга жетишкен. Бул тууралуу К.Маликов С.Нааматовду «С.Карачевден кийинки эле экинчи прозачы» – деп атап, 1925-жылы «Эркин Тоонун» беттеринде кабар, макала, ыр жана прозалык чыгармаларын жарыялап тургандыгын айтат.[1.233] Анын аталган газетада «Какшык» деп аталган рубриканын алдында сатиралык жанрга

жакын алгачкы «Студент жана анын сүйгөнү» аталыштагы прозалык чыгармасы жарык көргөн. Аңгемде кыргыз жаштарынын, студенттердин шаардагы турмушу чагылдырылат. Анда шаардык турмуштун жана маданияттын сырткы белгилерин гана уйрөнүп алган студенттердин жеңил ойлуу жүрүш-турушу юморлуу сүрөттөлүп, аңгеме сабак болуучу жыйынтыктар менен аяктайт. Бул чыгарма менен автор ошол учурдагы илим-билимге умтулган жаштардын арасында айрымдарынын учурундагы коомдун талаптарына жооп бере албаган кылык-жоруктары тууралуу кеп кылып, аларды туура жолго багыттоого аракеттерин жасаган дадактикалык маанайда жараткан чыгармасы эле. Аңгеме тематикалык жактан ошол учурда жаралган прозалык чыгармалардын ичинен кыргыз жаштарынын турмушуна арналган алгачкы чыгарма экендиги менен бааланат.

Ушундай эле дидактикалык маанайда жазылган «Жөжөлөр», «Молдо Сасык» аттуу тестиер балдарга арналган аңгемелери 1929-жылы өзүнчө китеп болуп жарыкка чыккан. Аталган аңгемелерде автор канаттуулардын өз ара мамилесин сүрөттөө менен адамдардын ортосундагы карым катышты, социалдык таптардын өз ара мамилелери тууралуу [1.234] баяндайт. Аңгемде Жумаштын талаадан таап келген кекиликтин жумурткаларын тоокко бастыруу керек экенин, өз боюн таза тугуу, таза тамактанууга болгон далалаты мектептин таасиринен экени сүрөттөлүп, 1920-30-жылдардагы адабияттагы башкы тематиканын бири жаш муундарды билим алууга чакыруу идеясы берилет. Ар дайым окуткан эжесинин айткандарын эстеп, тартиптүү болууга далалаттанышы өсүп келе жаткан балдарды оң жолго тардиялоочу дидактикалык жүктү көтөрүү турат. Мындан сырткары автор: «...энеке канатуунун эки түүрдүсү «орус менен кыргыздай», алар турмуштун азабын бир тартып, бир тарбия алгандыктан ынтымактуулугун карачы... Мён Алашкөнүн баласы менен эмине үчүн уруштум экен, ката талашкан экенмин, мындан кийин бир энеден туулгандай болуп татуу болуп жүрбөсөм, жүнбаш, туз көз деген сөздөрдү таштабасам...» – деген сымал ойлору аркылуу чыгармада жаш муундарды эл достугуна тарбиялоону канаттуулурга салыштыруу аркылуу кошумча идеализациялайт.

Эл достугу идеясы С.Нааматовдун «Молдо Сасык» аңгемесинде да орун алган. Анда үпү менен тоңкулдактын образы аркылуу эмгекчилер менен эзүүчүлөрдүн ортосундагы карама-каршылык ачык сүрөттөлөт. Элдердик ортосундагы карама-каршылык канаттуулар менен каймана сүрөттөлүшү акындар чыгармачылыгында тамсил деген аталыштагы жанрда буга чейин жарык көрүп келгенин эске алсак, автордун аталган чыгармасын жанрдык жактан

тамсил деп атоого болот. [1234]. Бул чыгарма профессионалдуу жазма адабияттын жаралышындагы акындык поэзиянын айрым үлгүлөрүнүн жуурулуша келишин шарттап турут. Аталган «Жөжөлөр», «Молдо Сасык» аңгемелери тестиер балдарга арналат. Чыгармалардагы башкы ой да жаш муундарды билим алууга, жакшы адептерге тарбиялоого, эл достугуна негизделгендиктен профессионалдуу жазма адабияттын эле түптөлүшүнө салым кошпостон, автор кыргыз балдар адабиятынын баштоочусу катары да балдар адабиятынын тарыхында өз ордун табат десек болот.

Жаңыдан жаралган профессионалдуу адабиятыбыздын алкагында «аңгеме» деген аталышта жазылган чыгармалардын «повесть» деп атоого арзый тургандары бар. Алардын бири али күнгө чейин талаш туудуруп келе жеткан «Ажарды» айтпаганда да «аңгеме» деген аталышты жарык көргөн «Эрксиз күндөрдөнү» кошууга болот. Ушундай талаштуу чыгармалардын бири С.Нааматовдун 1928-жылы жарык көргөн «Барса келбес сапар» аттуу аңгемеси. Чыгарманын жанрдык жагы талаштуу. Айрым эмгектерде «повесть» [1] деп берилсе айрымдарында «аңгеме» [2,3] деген аталышта. Автор өзүнүн чыгармасын «узун аңгеме» деген аталышта жарыкка чыгарган. Кыязы, а кезде профессионалдык билимге жана чыгармачылык тажрыйбага чукак жазуучуларыбыз повесттин жанрдык табиятын, анын аңгемеден болгон айырмачылыгын билбесе керек. [2.61] Демек, автордун «узун аңгеме» деген атылышына карап чыгарманы «повесть» деп атоого негиз бар.

«Барса келбес сапар» повести «Жаңы маданият» журналынын №3-4, №5, №6-7, 1929-жылдагы №1 сандарына жарык көргөн. Бирок, тилекке каршы, журналдын №3-4 сандары сакталып калбаган. Ошол себептүү повесть тууралуу жыйынтык пикирлерди айтуу азырынча эртерээк, Муну буга чейин изилдеген окумуштуулар да ырастайт [1,2]

1930-жылы С.Нааматов «Тынымкан» аттуу акыркы аңгемесин жаратат. Карапайым эмгекчи келин Тынымкандыш кат сабатын жоюп, мамлекетте болуп жаткан агартуу иштеринен түздөн-түз сабак алышы, эскини колдоп, мурункунун тузагынан али чыга албаган күйөөсү Матайды да окууга ынандырышы, айылдык Советке шайлоодо айылдын кадырман байы Түлөбердинин бээ, кой союп, өзүнүн талапкери Беккелдини айылдык Советке төрапшыкка шайлоодо элдин көзүн ачып, бай-манаптар кедейлердин караңгылыгаан пайдаланыш, эски түшүнүктөргө таянып, өз кызыкчылыктары үчүн элдин башын айландырып жаткандыгы тууралуу түшүндүрүп, байларга ыктаган Беккелдини да эл тарабына өткөрүү иши сүрөттөлөт. Шайлоодо Тынымкан айылдык советтин төрагалыгына шайланып, айылдык эже-синдилерин азаттыкка чыгаруу, жаңы турмушка үндөө, аялдардын укугун коргоо тууралуу жасалып жаткан 8-марттагы доклады менен чыгарма жыйынтыкталат. Чыгармада аялдар темасы, жаңы заманды жар салуу, илим-билимге үндөө идеясы башкы орунда.

Аталган аңгеме С.Карачевдин «Эрик таңында», Ш.Көкөновдун «Биздин күндөрдө» аңгемелерине

тематикалык, проблематикалык жактан үндөшүп турат. Бирок ошондой болгону менен мурдагы чыгармаларына салыштырып караганда аталган аңгеме турмуш көрүнүштөрүн камтуу, каармандардын өз ара мамилелерин сүрөттөө, материалды белгилүү тартипте жайгаштыруу, автордун берейин деген оюн идеализациялоо жагынан алда канча өскөндүгүн көрүүгө болот. Бул биринчиден, кыргыз адабиятынын бир аз телчиге түшкөнүнөн кабар берсе, ошондой эле автордун аз болсо да тажрыйба тонтоп алуу мүмкүнчүлүгү менен шартталышкан. Ушул жерде дагы бир белгилей кетүүчү нерсе: өз өмүрүн тажрыйбасын сүрөттөп жазган К.Баялиновдун «Мурат», М.Дөгдүровдун «Жаманбай», У.Абдыкаимовдун «Бакыттын жолу» аңгемелеринен айырмаланыш С.Нааматовдун бул аңгемеси ошол кездеги реалдуу турмуштун урунттуу учурларын, өз замандаштарынын проблемаларын аңдап түшүнүп, аны көркөм сөздө чагылдырып берүүсүн кыргыз прозасынын өнүгүшүндөгү жаңы секирик катары арашыбыз керек.

1927-28-жылдары аталган чыгармалардан сырткары С.Нааматовдун «Орунда албаган тилек», «Капар болуш», «Дасторкондун ээси менен малдын ээси достошту» аттуу аңгемелеринин жарык көргөндүгү тууралуу маалыматтар бар [1.235].

Демек, өткөндөгү турмушту чагылдырып, айрым жат көрүнүштөрдү сынга алууда ошондой эле жаңы бийлик тарабынан түзүлгөн оң башталмаларды жактоо маселелерин көркөм сөздө чагылдыруу жагынан С.Нааматов өз каяамдаштарынан артыкчылыктуу жактары менен айырмаланыш, кыргыз прозасынын түптөлүшүнө өз салымын кошкон, өз ордун тапкан жазуучу катары окуп, изилдешибиз керек.

С.Нааматов проза жаатында гана калем сынабастан поэзияда да өз чыгармаларын жараткан. Анын 1928-29-жылы «Жаңы маданият жолунда» журналына «Түштүктө жер төңкөрүшү» поэмасы «Аял», «Алай» аттуу ырлары жарык көргөн.

Отуз сегиз куплеттен турган «Түштүктө жер төңкөрүшү» аталыштагы поэмабы- түштүктөгү жер суу реформасы тууралуу жалпылап сүрөттөгөн чыгарма. Поэмада совет өкмөтү орногонгонго чейинки Ош, Жалал-Абадда жашаган элдердин турмуш-тиричилигинин оордугу, совет өкмөтүнүн жерсиздерге жер бөлүштүрүп, жакшы жашоого жардамчы болгондугу тууралуу айтылат. Анда камтылган өзөк окуя, сюжеттин бар экенин байкоого болбойт. Ырдын жалпы көркөмдүгү, автордун ыр кыруу жөндөмүнүн жармач экендиги ачык - байкалат. Чыгармадагы мындай кемчиликтер тууралуу адабиятчылардын буга чейин жазгандары да күбө [4. 65-бет].

Совет мезгилинин алгачкы жылдарындагы жарык көргөн алгачкы ырлардын негизги тематикаларынын бири-аялдар темасы болгон. Чыгармачылыкта мындай теманын козголушуна ошол мезгилдеги аялдардын тең укуксуздукту, эркинин жоктугу, илим-билимге тартууда жол берилбестиги, ал тургай эски заманда аялдардын кул катары сатылып кетиши сыяктуу жанды ачыктан запкылар түрткү болгон. Мындай оор окуялардан С.Нааматов да айланып өтө алган эмес. Бул тууралуу «Аял» аттуу

ырын 1929-жылы жарыкка чыгарган. Ырда аялдар көйгөйүн толук ачып берүүгө далалаттар жасалганы менен чыгарма жаратуудагы тажрыйбанын жетишсиздиги байкалып турат. Бул кенемте ошол учурдагы акын-жазуучуларыбыздын жалпысына тиешелүү кемчиликтер эле. Бүгүнкү күндүн бийиктигинен алып караганды аталган кемчиликтер ачык байкалганы менен ал чыгармалар өз учурунун мыктыларынын мыктысы экендигин танууга болбойт.

Жогорудагы чыгармаларында көтөрүлгөн проблемалардан улам С.Нааматовдун өткөндөгү турмушту чагылдырууда, айрым терс көрүнүштөрдү сынга алууда, ошондой эле жаңы бийлик тарабынан түзүлгөн оң башталмаларды жактоодо өз позициясында бекем турган. Ушундан улам бул адамга кайсы күнөөсү үчүн саясий айп тагылгаи-деген ойго келесин.

С.Нааматовдун калеминен «Шексиз тилек» аттуу сатира, «Он алтынчы жыл» пьесасы ошондой эле бир нече котормолору жарык көргөн. Алар: Д.Фурмановдун «Козголоң» пьесасы, Балдар темасына арналган «Взрыв» спектакли, М.Горькийдин «Егорь Бульчев» пьесасы, М.Шолоховдун «Тынч Дон» романы, казакчадан «Шернияз» пьесасы, Гогольдун «Текшерүүчүсү» кыргызчаланган. Бул чыгармалар Сатыбалды кармалганга чейин жарык

көрүп калгандары гана. Кармалганда үй мүлкүн типти, бир топ жазган кагаздарын да жок кылышкандыгы тууралуу жакындары эскеришет. Эгер ал жок кылынган чыгармалар жарык көргөндө адбий мурастары мындан да бир топ көлөмдө болоруна эч күмөн кылууга болбойт.

Аталган адабий мурастар жаңыдан жаралган кыргыз профессионал жазма адабиятынын жаралышына, телчигишине өз салымын кошкон. Демек, С.Нааматов жогорку чыгармалары күбөлөп тургандай лирикалык чыгармаларды, юмор, сатира, повесть, аңгемелерди, бирин экин пьесаларды жаратып, башка тилдеги чыгармаларды кыргызчалаганы менен кыргыз адабиятын пайда болуп өнүгүшүндө өз орду бар таланттуу инсан катары тарыха өз ордун табат деп терең ишенүүгө болот.

Адабияттар:

1. А.Эркебаев. Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары.-Б.: «Учкун», 2004
2. С.Жигитов. Жыйырманчы жылдардагы кыргыз адабияты.-Ф.: «Илим»,1984.
3. К.Артыкбаев XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы.-Б.-2004
4. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 томдук.-Фрунзе: Илим, 1987,1-том.